

פחות נבוכים

לימוד בספרו ההגותי של הרמב"ם הוא משנה־חיים והוא נצרך מאוד בתקופתנו, שבה התגבשה יהדות מסוג מסוים. מפעל מורה הנבוכים מצליח לגשר על פערי ידע ושפה ולהגיש ללומדים ספר נגיש

ייחודה של המהדורה טמון בגישתו של העורך לרעיונותיו של הרמב"ם והשלכתם לימינו. עורך המהדורה, הרב ד"ר יוחאי מקבלי

צילום: מרים צחי

את מורה הנבוכים לרמב"ם לא ניתן לקרוא.

את מורה הנבוכים צריך ללמוד, ובעיון. בספרו הפילוסופי הגדול הרמב"ם איננו בא רק לחלוק מידע עם הקורא, אלא לגבש בעבורו תפיסת עולם. הרמב"ם מבקש לחולל המרה אישיותית והכרתית באדם הלומד את הספר; כך שהאדם שיוצא מהלימוד בספר לא יהיה אותו אדם שנכנס אליו. זהו הרושם העמוק שנחרת בי לאחר הפעם הראשונה שסיימתי לעבור על הספר לפני שנים רבות. חשתי שאינני אותו אדם שהתחיל ללמוד בו. עולם המושגים שלי, האופן שבו התבוננתי על המציאות, הדרך שבה הבנתי את

התורה, הדעות שלי על האדם והשלמות האנושית - הכול השתנה בעקבות הספר הזה. נהייתי יהודי אחר ואדם אחר. הגעתי להכרה שהבנתי את היהדות עד אז הייתה שטחית וחיצונית. שידיעת האלוהות דורשת רמת הפשטה גדולה. שרובנו אם לא כולנו לוקים בהגשמה. שנבואה איננה השראת רוח חיצונית לאדם אלא התעלות פנימית של ההכרה להכרה במה שחיצוני לו. ושהתורה, עד כמה שהיא אלוהית, מוגבלת למציאות הריאלית, ולא מבטיחה לכל אדם בכל זמן את שלמותו.

מאז, ועד היום למעשה, אני שב ומעיין בספר שוב ושוב. ספר מורה הנבוכים הוא כמים אשר אין להם סוף. הפוך בו והפוך בו, שכן הכול בו. הרמב"ם, בדרכו הספרותית הייחודית, ידע להתנסח בצורה מדויקת ומסתורית. כמו תפוחי זהב במשכיות כסף, הוא בנה את דבריו בשכבות. החלק הגלוי הוא רק המעטפת החיצונית לחלק הנסתר, הפנימי, שאליו הרמב"ם מעוניין שנגיע. במלאכת הלימוד עליך, הקורא, לדעת להבחין בין החוץ ובין התוך, בין הגלוי ובין הנסתר. כמו חידה בלשית, עליך תמיד לדייק בכתוב, להבין מה נאמר, ולא פחות חשוב מכך - מה לא נאמר. הרמב"ם מנחה אותך להשליך את הפרקים זה על זה, כלומר להשוות בין האמור במקום אחד לאמור במקום אחר, ומתוך כך לנסות לבנות תמונה מלאה של דבריו. הוא גם מבהיר מראש שלא פעם תמצא סתירות בין דברים שכתב במקומות שונים, ומתוכן יש להוציא את הכתוב השלישי שמכריע ביניהם. את כל זאת הרמב"ם מוסר לנו במילה אחת שחוזרת לא אחת בסיום פרקי הספר: "והבן". הווה אומר: קראת ולמדת את הפרק? כעת עליך להתחיל ולנסות להבין אותו. מה שדימית לעצמך בקריאה ראשונה, אינו בהכרח מה שאתה אמור להבין.

גלגלים ושכלים נבדלים

על מלאכת העיון המורכבת והלא־פשוטה בספר, מיתוספים בימינו שני קשיים גדולים בדרך להבנת סודו של החיבור. ראשית, בניגוד לספר משנה תורה, שאותו כתב הרמב"ם בלשון העברית ובסגנון משנאי, את מורה הנבוכים כתב הרמב"ם בערבית. מי שאינו בקיא ברזי השפה הערבית קורא למעשה את דבריו מכלי שני, בתיווכו של מתרגם. מטבע הדברים התרגום איננו תמיד מדויק, וגם לא תמיד יש מילה בעברית שמבטאת בדיוק את מה שנאמר בערבית. ובכלל מתעורר כאן הספק שמעסיק כל מתרגם באשר הוא, אך כאן הוא חמור במיוחד - האם יש לתרגם את הספר בצורתו, דהיינו מילה במילה, או שמא ראוי דווקא לשנות את ניסוחיו בעת הצורך על מנת לשמר את המסר ואת משמעות הדברים בשפה העברית. הרמב"ם עצמו העדיף את הדרך השנייה, זאת אנו יודעים. ואולם, אי אפשר להתעלם מהמחיר שאנו משלמים על כך. לעיתים הרמב"ם משתמש באופן שאינו מקרי במילים שונות במקומות שונים כדי להביע דבר מסוים, והלומד שאינו נאמן למקורם של הדברים לא מודע כלל לעובדה שטמון כאן סוד.

קושי שני ללומד את מורה הנבוכים בזמננו הוא הפער העצום שקיים בין התפיסות המדעיות שעמדו בתשתית הגותו של הרמב"ם בימי הביניים ובין התפיסות המדעיות המקובלות בעידן המודרני. הרמב"ם עוד אחז בתורת הגלגלים והשכלים הנבדלים ואצלו הפילוסופיה והמדע היו כרוכים זה בזה. אך בימינו אנו יודעים שהגלגלים לא באמת קיימים, ובעקבות המהפכה המדעית אנו מנתקים בין חשיבה פילוסופית ותכליתית ובין מדעי הטבע, שלהם חוקים משל עצמם. ללא ספק, לפער זה השלכות כבירות על שאלת הרלוונטיות של תורת הרמב"ם בימינו, ולא ניתן ללמוד את דעותיו ברצינות מבלי לתת את הדעת על כך.

נדגיש, קיומו של פער זה איננו מיותר כמובן את תורת הרמב"ם בימינו. יותר מכל הגות אחרת, דווקא הגותו של הרמב"ם חשובה ואף חיונית לאוהזים בהשקפה מסורתית־דתית ובה בעת פתוחים למחשבת העולם וספוגים בתרבותו. הרמב"ם הוא סמל ומופת לאישיות דתית נלהבת ואדוקה שידעה למזג בעולמה את הפילוסופיה הכללית, וליצור מתוך המפגש שבין העולמות השונים השקפה הרמונית ואחדותית. הוא גם בין היחידים שבהגותו לא נלכד במלכודת האוטופיה ונתן מענה מעמיק ורציני לשאלת

תפקידה של היהדות במסגרת המציאות הריאלית. מבחינה זו, הגותו איננה רק עוד העשרה לאוצר התרבותי שלנו. להגותו של הרמב"ם עלינו להתייחס כמקור תוכן והשראה ממשיים אשר יעזרו לנו בגיבוש השקפת עולם, בעידן שבו היהדות מתמודדת עם שני האתגרים הגדולים בהיסטוריה שלה - שיבת ציון והמודרנה. אלא שעל מנת שהרמב"ם אכן יוכל לשמש כמקור שכזה, עלינו להיות מודעים לפערים העמוקים שבינינו לבינו. רק כך תוכל הגותו להישלל בזמננו ולהניב פירות בהתאם לרוח הזמן והתקופה.

הזמנה להרהור בסוד

מבחינה זו, יש בהוצאה החדשה של ספר מורה הנבוכים, מבית מפעל משנה תורה בעריכת הרב ד"ר יוחאי מקבילי, בשורה של ממש. מהדורת מאירת עיניים זו של הספר באה להתמודד בדיוק עם שני הקשיים שהעליתי. הראשון הוא נושא התרגום. דומה היה שלאחר תרגומו המונומנטלי של פרופ' מיכאל שוורץ אין מה להוסיף ולחדש בתרגומי הספר. אך למרבה השמחה לא ניתנה רשות למוציאי המהדורה הנוכחית להשתמש בתרגומו, ועל כן הם נאלצו להזמין תרגום חדש של הספר. אל המשימה נקרא הלל גרשוני שבעמל ובכישרון רב הוציא תרגום עדכני ומחודש של הספר. מומחי השפה הערבית בוודאי יוכלו להעריך טוב ממני את תרגומו, אבל משגרת הלשון והתוכן הכתוב דומה שאת מלאכתו עשה ברצינות והעמקה והוציא מתחת ידיו מוצר נאה וחשוב. על כל תרגום חדש עלינו לברך, שכן למעמיקים בספרו של הרמב"ם נפתחה כעת אפשרות נוספת להשוואה בין הנוסחים (עד כה מקובל היה להשוות בין אבן תיבון, הרב קאפח ושוורץ), מה שידייק יותר את דברי הרמב"ם ואולי גם יפתח אפשרויות נוספות להבנת דבריו.

התרגום לא היה המטרה הראשונית של המהדורה החדשה. לעורך הייתה תכלית אחרת, שעמדה בבסיס מפעלו: להנגיש את חיבורו של הרמב"ם לציבור הרחב ולהפוך את משנתו לגורם משפיע ומעצב במחשבת היהדות בת־זמננו. את זאת עשה באמצעות שלושה מהלכים: האחד, את פרקי הספר עיטר בכותרות והקדמות המבארות את עניינו של הפרק, וכן חילק כל פרק לפסקאות ממסופרות עם כותרות ביניים. בכך כל פרק מונגש בצורה מסודרת ובהירה, תוך שהוא מחולק לנושאים ותתי נושאים, דרך שמקילה על הקורא להבין את ההקשר שבו הדברים אמורים.

המהלך השני להנגשת דברי הרמב"ם הוא צירוף פרשנות בלשון קלה לדברי הרמב"ם המובאת במקביל לטקסט. בדרך זו מקבל הקורא פירוש עדכני לדברי הרמב"ם, לעיתים תוך התייחסות לנקודות נוספות שלא היה מעלה על דעתו בקריאה ראשונה. הפירוש מעוצב בצורה כזו שהקריאה בו איננה מנתקת את הקורא מן הטקסט והוא משתלב בצורה חלקה בקריאת הפרק. יש לשבח את המעצבים הגרפיים של הספר שעיצבו את צורת הדף כך שתהיה הפרדה ברורה בין הטקסט של הפרק ובין הביאור שליידו, ויחד עם זאת באופן שתתאפשר קריאה סדורה של שניהם במקביל. לביאורים הללו הוסיף העורך מאמרי מבוא לפני היחידות השונות בספר, ובהם הוא מבאר את הרעיונות היסודיים של היחידה ומעמיד את הקורא על חשיבותם.

המהלך השלישי הוא תוספת של הרחבות ועיונים לפרקי הספר. במהדורתו של מיכאל שוורץ סיפק המהדיר הפניות חשובות למחקרים האקדמיים שנכתבו על כל פרק ופרק, אבל מעבר לכך מיעט מאוד במתן הערות משל עצמו. במהדורה הנוכחית מספק העורך הערות פרשניות בתחתית הפרק, שמרחיבות את היריעה בדיון על דברי הרמב"ם, ובהן הוא מעמיק ומרחיב בסוגיות שהקורא הרגיל לא בקיא בהן. פירוש זה מסתמך על מחקרים עדכניים כמו גם על פירושים קלאסיים של הספר, ולא פעם מעורר את הקורא לשים לב לדיוקים תוכניים ולשוניים בטקסט של הרמב"ם.

ואולם, מעבר לשלושת המהלכים הללו, ייחודה של מהדורה זו טמון לדעתי בגישתו של העורך לרעיונותיו של הרמב"ם וליישומם בימינו. העורך איננו משאיר את עמדותיו של הרמב"ם בימי הביניים אלא מנסה לקרב אותם לזמננו. הוא אינו נמנע מלעמוד על הפערים בין מחשבת זמננו ובין דברי הרמב"ם, ומבקש

לעמוד על הרלוונטיות שלהם גם כיום (לדוגמה, בעמ' 150 הוא מתמודד עם התפיסה המדעית של הרמב"ם שלפיה המציאות מורכבת מארבעה יסודות, גישה שהוכחה במדע זמננו; בעמ' 269-268 הוא מתייחס לספקנות הקיומית של דייוויד יום).

מה שמיוחד דרך זו הוא שהעורך אינו סוגר את מסריו ומתיימר לפתור את כל הבעיות העולות מדברי הרמב"ם, הן ביחס לדבריו שלו והן ביחס למחשבת זמננו. הוא נוקט גישה של הזמנה, שלפיה הוא מעורר את הבעיה, מציע לעיתים פתרון, ומכאן נותן לקורא מקום להמשיך לדון ולהרהר בדבר. בכך הוא ממשיך את הגישה שהרמב"ם נקט בעצמו בחלקים מפרקי הספר, שבהם רמז לקורא שעליו להמשיך ולהעמיק כדי להבין את סוד הדבר.

תיקון ליהדות זמננו

בימים כתיקונם, תרגום חדש של מורה הנבוכים היה זוכה מן הסתם להד אקדמי רחב ומעורר התרגשות רבה בקרב חוקרי הרמב"ם. מבחינה זו, מהדורה זו של מורה הנבוכים לא השיגה את הפוטנציאל הטמון בה, לאחר שנדמה שעברה מתחת לרדאר האקדמי. אני מניח שהסיבה לכך היא שסגנון המהדורה אינו אקדמי אלא פונה לציבור הרחב. זוהי מהדורת עממית של מורה הנבוכים, הממשיכה בסגנונה את המהדורה העממית של "משנה תורה" שיצאה לפני מספר שנים וזכתה לפופולריות גדולה בציבור.

יש בהוצאת מהדורה שכזאת חשיבות רבה. ההמון איננו מכיר מספיק את הרמב"ם. רבים ודאי יופתעו לגלות לאחר הקריאה במהדורה זו כי לפי הרמב"ם אדם וחיה לא היו בהכרח בני אדם אלא משל לחלקי הנפש, שאלוהים לא באמת כועס ושריבו מילים ביחס לאלוהים דווקא פוגע בו. מבחינה זו עשוי החיבור להפוך את יהדות זמננו למעט יותר רציונלית, פחות פתיה, וגם ערה למגוון הדעות הרחב שמתקיים בעולמה. רווח נוסף הוא השילוב שבין גישה רבנית ואקדמית במהדורה. למהדורה הוכנסו הקדמות של שני רבנים, הרב נ"א רבינוביץ' והרב קאפח, והקדמה של חוקר מן האקדמיה, פרופ' מנחם קלנר, והדבר כאמור גם נוכח בביאורים המשלבים בין פירוש קלאסי ומחקרים אקדמיים. אם בכך קירב העורך בין העולמות, שלעיתים נוטים להיות עוינים זה לזה, הרי שבזה שכרו.

אמת, למבקש ללמוד את הרמב"ם בעיון, כפי שהרמב"ם עצמו רצה שנלמד אותו, מהדורה זו עשויה להימצא מונגשת מדי. עודף הביאור וההרחבה והחלוקה לפסקאות וכותרות משנה עומדים בעוכריו של מי שרוצה להיפגש עם דברי הרמב"ם כשלעצמם, להשוותם זה לזה ולהעמיק בהם. ואולם, כאמור, למי שאין מספיק היכרות עם ספר זה של הרמב"ם, ואין לו נגישות למפרשיו הקדומים והמאוחרים, ספר זה יכול להוות מקור משובח למפגש עם הגותו.

המהדורה הנוכחית כוללת את חלקו הראשון והשני של מורה הנבוכים, ועל פי דברי העורך החלק השלישי של החיבור עתיד לצאת בעוד כשנה. אני מאחל לעורך שיצליח להשלים מלאכתו במהרה. אולי יש תקווה שבדרך זו תשוב היהדות העממית אל דרכה המקורית הראויה לה, לאחר שבמשך שנים רבות מדי היא הושפעה ועוצבה לאור תורות, גישות ודעות הזרות לה. %

מורה הנבוכים

חלק ראשון ושני

רבנו משה בן מימון מבאר ועורך ראשי: יוחאי מקבילי

מערבית: הלל גרשוני מפעל משנה תורה, תשע"ח-תשע"ט